

A Sárospataki Népfőiskola jubileumi évkönyve¹

A Honismeret 1987. 1. száma beszámolt arról a háromnapos tanácskozásról, amely a sárospataki népfőiskolai mozgalom indulásának 50. évfordulóját ünnepelte. Szerzője, Jakab Sándor utalt arra a jubileumi kiadványra is, amely ez alkalomból jelent meg és kiemelte a könyv forrásértékét. Teljes joggal. Ez a frissítő szellemi forrás azonban nem csupán lezárt múlt. A dokumentumok, cikkek, visszaemlékezések, méltatások egymást keresztező fénypázmáiban megjelenik egy olyan közösségalakító módszer, amelyet minden cselekvésre, közéleti demokráciára törekvő embernek érdemes közelről megismerni.

Mindenekelőtt érdemes az indulás három alapvető motívumát hangsúlyozni:

1. Az új köz- és önművelődési forma szervesen építkező cselekvéssorozatból bontakozott ki. Az első világháborúban kivérzett, megbénult ország közepén, Tahiban 1921-ben tartott táborozáson határozta el egy maroknyi pataki főiskolás, hogy cserkészszapatot alakít. Felismerték, hogy fiatalokat csak mozgással, egymásra rakott követelményekkel lehet megnyerni; az őrök kisközösségeiben nemcsak tanítványokat, hanem munkatársakat és utódokat is nevelhetnek maguknak. A cserkészek falujárása, regölése hamarosan kiterjedt az egész pataki kollégiumra, a gyakorlat és a tudomány (az Újszászy-féle faluszeminárium) egymást erősítő sarjadt, bontakozott. Az 1935. évi, kemény helytállást követelő önkéntes útpító tábor a hetenként változó témájú előadásokkal és vitákkal már a tettvágy gyümölcse volt. A gyakorlatból született a szándék: személyiséget gazdagítani, nemzeti együvé tartozást erősítő főiskolát teremteni a 19–24 éves parasztfiataloknak, amely papírképesítést helyett öntudatot és együttműködési készséget ad tagjainak.

2. Ebben a szándékban megkülönböztethetetlenül összefonódott az alulról — a pataki diákok oldaláról —, és a felülről — a tanárok részéről — érkező kívánság. Természetes, hiszen együtt voltak a falujárásokon, építőtáborban, péntek esti vitákon; nem másoknak címezték, magukra vették a feladatot.

3. A kezdeményezés mögött biztos bázisként ott volt a négyszáz éves pataki iskolaegyüttes külföldet

járt, magas szellemi szintet képviselő, népet szolgáló tanári karával, ott volt a menza, az internátus. Szellemi-anyagi háttér nélkül a legjobb elképzelések is csak papíron maradnak.

1936 és 1948 között ötödfélszáz fiatal életében jelentett fordulópontot a pataki népfőiskola. Egy-egy évfolyam létszáma 18 és 53 között hullámzott, a viszonylag kis létszám tette lehetővé, hogy a sokféle faluból érkező fiatalok rövid idő alatt közösséggé forrtanak össze, amit a keretül választott „Szeretettelva” elnevezés is jelképezett. Ez is kifejezte: falujuk küldöttének érezték magukat, és egymást erősítve, egymással később is kapcsolatot tartva oda akartak visszatérni. Ily módon Szeretettelva „lakóinak” száma 1941-re már meghaladta a háromszázat. S hogy elszánásuk ne legyen patetikus, tüzték maguk elé külön tizparancsolatuk egyikéként: „Dolgozzunk jókedvűen!”

A jelképes falu önkormányzatot adott a népfőiskolának, választott szeniorral, bírókkal, esküdtelkekkel, kurátorral, harangozóval, még kisbíróval is, aki rendre „közé tette” az új tudnivalókat. A „játék” a valóságra készített fel (mint később a „valóság pedagógiája” a Györffy-kollégiumban és a NÉKOSZ-ban), s valóban, a legtöbbjükben faluvezető lett. A viták, a beszámolók, tervekészítések a képességek fejlesztése mellett cselekedtető, aktivizáló módszerek is voltak. Akik innen kikerültek, új személyiséggé váltak, mert ráébredve a nép és nemzet nagy sorskérdéseire, a maguk portáján észszerűbb gazdálkodásra, a maguk falujában demokratikusabb közélet kialakítására törekedtek.

Hogyan lehet ezt elérni pár hét vagy pár hónap alatt? A jubileumi kiadványból kiderül. Az egykori népfőiskolás, Kovács Károly például (ma közismert honismereti munkatárs) erről így ír: „Ahogy a művelődés terén az önművelődés kapott hangsúlyt, ugyanúgy a nevelés terén az önnevelésre való felkészítés”. De ezt közösen tanulták meg. Az olvasmányok megbeszélése, a folyamatos dialógus, a táborútekre (nyilvános szereplésre) való felkészülés, a népdaltanulás, az öngazgatási csejtjátékok eredményes hatás-komplexummá álltak össze.

Az értelmi-érzelmi összekovácsolódás nélkülözhetetlen része volt a közös éneklés, hiszen mindenki sejtjeiben hozta magával népdalkincsünk motívumait. Itt mindegyiknek „volt füle”, volt hangja is, igazolva Shakespeare-t: „Az ember, aki legbelül zenétlen, / S nem hat rá édes hangok egyezése / Szelleme tompa, mint az éjszaka / ... meg ne bízz benne, hallgass a zenére!”

Az önállóság és önkormányzat jól megfér a résztvevők és vezetőik kapcsolatával, amely nem a diák-tanár, hanem a fiatalabb és az idősebb testvér viszonyát formázta. Itt nem volt „tanár úr”, csak

¹Kiadta a TIT és a Közművelődési Központ. Bp., 1986. 200. old.

„bátyám”, lett légyen professzor, országos híró tudós vagy író. Ezt a Karácsony Sándor-i pedagógiát Rácz István (a háború utáni négy évben a sárospataki főiskola gondozására bízott Rákóczi-várban az általa berendezett népfőiskola és művészetthon igazgatója) így élte meg: „... én mindig pedagógusnak éreztem magam, mert mi is voltaképpen a pedagógus? Fordítsuk le a szót magyarra: a fiatalok vezetője. Aki kézen fogja a fiatal, serdülő emberpalántát, és azt mondja neki: gyere, megmutatom neked a világot, nézz körül jól és ismerd meg, mennyi szépség, titok, rejtelen van körülöttem. Tanuld meg megkülönböztetni a valóságot a tévedéstől, az igazságot a hamiságtól, ismerd meg a természetet, ismerd meg az embereket, ismerd meg önmagadat. Hát, fiúk, ezt a feladatot nem feltétlenül egy osztályterem falai között kell végezni.” (Rácz István később felesége hazájába, Finnországba került, remekbe készült fotói adták vissza a finneknek középkori művészetüket. Számos nagyszerű könyv szerzője, a Kalevala fordítója.)

A rendszeres „falukutatás” megszervezésében, a tehetséggelvizsgálásban, a nevelés-oktatás módszertani megalapozásában és gyakorlatában vezető szerepe volt Ujszászy Kálmán és dr. Szabó Zoltán teológiai professzoroknak, Harsányi István ifjúságpszichológus tanárnak, Turi Sándor paszabi igazgató-tanítónak. De mellettük a Teológiai Főiskola, a Tanítóképző és a Gimnázium tanári kara is szinte teljes számban részt vett az oktatásban.

A helyi előadókön kívül szívesen jöttek a vendéglelőadók is. Indítékukra idézzük *Móricz Miklóst*, nagy írónk közigazdász-statisztikus-szerkesztő testvérét, aki az első pataki népfőiskola-tanfolyam sikerét korabeli cikkében így magyarázza: „Az értelmiség majdnem minden gyermekét középzés felső iskolába járattja, a földműves csak minden huszonnegyediket. (...) A birtoktalan földnélépnek gyermekei közül csak minden százharminchetedik kerül ilyen iskolába. (...) Népfőiskola: ez voltaképpen iskola az őstehetségek számára. Harmincöt középből válogatták ki őket a községnek azokból az ifjából, akik szomjasak a továbbtanulásra és akiknek keresztül a község előreláthatóan a legtöbb hasznát veszi majd annak, hogy nemcsak olyan gyermekei látják meg belülről az iskolát, akiknek abból pályájuk lesz, hogy iskolára mehet. Patak nagy vonzóerő, hatalmas göpcpont ezen a vidéken, ahova elmenni dicsőség, ahonnan elmaradni fájdalom és igazi elmaradás.” Sárospatak „... ráeszmél arra, hogy a kívülmaradtak számára új bejárat kell vágni az ősi falakon. S így keletkezik a Népfőiskola, régi hiányok pótlására és új kultúrzsükségletek támasztására.”

Az első előadók közül emeljük még ki Andrásy-Kurta János szobrászművészt, Balla Péter népzene-kutatót, Bányk Zsuzsa színművészt, Bibó István egyetemi tanárt, Farkas Ferenc zeneszerzőt, Fogarasi Béla egyetemi tanárt, Gombos Imre tanárt, Gyökössi Endre költőt, Győri Elek népi festőművészt, Kovács Máté államtitkárt, Somogyi Imrét, a kert-Magyarország gondolatának kerékpáros apostolát, Markos György és Mód Aladár egyetemi tanárokat, Molnár István táncművészt, Timaffy László tanárt, Sz. Veres Jolán és Veres Péter írót, Volly István néprajzkutatót. A látogatók, művészelőadók

között találjuk Karácsony Sándor egyetemi tanárt, Macartney angol történészstudost, Major Tamás színművészt, Teleki Pál kultuszminisztert, Palotay Gertrúd, Török Erzsébet és Tusa Erzsébet művészeket.

„A szó elrepül...” Miképpen tették valóban *maradandóvá* a népfőiskolások az itt szerzett élményeket? Stencilezett házilapot szerkesztettek, a minden este megjelenő KERÉKVÁGÁS-t, amely számba vette a népfőiskola eseményeit és közreadta az elhangzott előadások vázlatát. A jubileumi kiadvány válogatás közül a lapból. Mutatóba néhány cím: A földműves a nemzet életében, Köz-igazgatási ABC, Hogyan olvassunk, Magyarország és Európa, A magyar falu életéről, Szövetkezeti mozgalom, Egészséges és jól épített falusi otthonok, Vemhes állatokkal való bánásmód, A méhészetről, Gyümölcstermesztés, és így tovább. Szó és írás, előadás és vita, csöndes olvasás és bátor kiállítás, bensőséges közösség és nyilvános műsorok — íme, ez volt Patakknak, ez volt az életnek a dialektikája.

A könyv kilenc mai interjú tükrében felvillantja azt is, kik hogyan értékelik utólag ezt a mozgalmat. Néhány kiragadott mondat:

Képes Géza: „Finnországban részt vettem több »néphangversenyen«. Sárospatakra kerülve aztán magam is hozzáálltam ilyenek szervezéséhez. A »közvélemény«, amely persze akkor a középosztály hangja volt, intett: a magyar paraszt nem fogja megérteni a klasszikus zenét, megzavarodik a díszterem láttán... Csodálatos emlékem: Sibelius »Valse Triste«-jével, mely a rokon finn nép klasszikus szomorúságát siratta el, valósággal együtt ritak. Beethovenre elcsöndesedtek, mint a templomban. Lisztre fellelkesedtek, mint valami lakodalmon”.

Lázár István: A népfőiskola egy „szellemi jég-hegy” csúcsa volt... nagy kár, hogy 1948 után magvát szakították a népfőiskolai mozgalomnak.” De „a mai népoktatás sokkal átfogóbb a réginél, korunkban más művelődési formák között kell megtalálni a mozgalom helyét, feladatát”. Az elsőrendű feladat ma „nem annyira a szak tudás fejlesztése, inkább az állampolgári képzés, politikai iskolázás, hogy a helyi demokráciában, közéletben megállják a helyüket azok az emberek, akik magasabb képzettséget nem szereztek, de igénylik a közügyekben való részvételt.”

Béres Ferenc: „Az egész szocialista közösséget érintő gondokat csak a legértékesebbek, tehát énekelni, gondolkodni tudó emberek képesek felvállalni. De az éneklés, amelyben nem szárnyal a hit, meggyőződés, amit nem ragyogtat át a hazafiúi érzés, csak kornyikálás.”

Pozsgay Imre: „Patakon feltaláltak valamit, aminek volt ugyan külföldön mintája, mégis originálisan magyar volt: elindítottak egy nemzeti mozgalmat, amellyel bizonyítani tudták, hogy egy nemzet alatti létbe kényszerített nagy társadalmi csoport óriási energiákat, nagy tehetségeket, az ország természetes felszabadulását segítő erőket tartalmaz...” Akik kezdeményezték, „nem szocializmusra törekedtek, de emberi életforma társadalmi biztosítására, tanulási lehetőségre, a szövetkezésben rejelő erők kibontakozására gondoltak.”

Huszár István: „A pataki népfőiskola olyan közösségteremtő, -szervező, képességfejlesztő erőnek bizonyult, s a megszervezését olyan tehetségfeltáró tevékenység előzte meg, amely azóta is csaknem példa nélkül áll. Jelentőségét is e szolgálat adja: a társadalom periférikus mezőjébe szorult embereket megmenteni a társadalom számára, mégpedig úgy, hogy közösségi-közéleti magaslatokra emelte őket.”

Kúti István püspök: „Tudjuk, hogy falvaink elnéptelenednek. A megtartó erőt bizonyosan kedvezően befolyásolná egy megújult népfőiskolai mozgalom, miáltal a faluban élő ember a magyar kulturális élet, egyáltalán a magyar élet részésének érezhetné magát.”

Czine Mihály: „... a pataki találkozók nyomán már-már nosztalgiaiával gondolok a népfőiskolákra: mi lehetett a titkuk, hogy rövid idő alatt olyan útravalót adtak résztvevőiknek, hogy még negyven-nyegenöt év után sem fogyott el egészen. Ez a szaktudás nem lehetett: annyi idő alatt legfeljebb megcsiklandozni lehetett szakérdeklődésüket. Magatartásban, emberségben, szellemi tájékozódásban kaphattak életre szóló ösztönzést.”

Fekete Gyula: „Azt tartom legtöbbször, ha a résztvevők ráéreznek létük fontosságára, saját gondolataik, tetteik, bátorságuk izére. Ugyanis nem az a legnagyobb baj, hogy sok településen egyedül maradnak az emberek, hanem hogy tartósan elszigetelődnek a társadalmi környezettől.” „A népfőiskola csupán indíttatást adhat ... megerősíthet, bátoríthat, távlatokat nyithat.”

Az interjúk már a jövőbe mutatnak. Valóban, a kötet a múlt idézésén felül közli az azóta rendszeressé váló találkozókra, a mozgalom újraélesztésének eredményeiről és kudarcairól, a tervekről és a legújabb kezdeményezésekről szóló beszámolókat is. Azzal a gondolattal csukjuk be a könyvet, de jó lenne, ha minél többen kinyithatnák.

Havas Gábor

AGRICOLA, GEORGIUS:

A bányászatról és kohászatról

(Kiadja az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület
Bp. 1985. 658 old.)

A magyar szakmai könyvkiadás egyik adóssága volt annak a könyvnek megjelentetése, amely már a középkor végén számot adva az európai bányá-

zatban alkalmazott technológiai eljárásokról, a magyarországi bányászatot is megörökítette. Agricola a bányászatról és kohászatról írt könyve 1550-ben készült el és Bazelben, 1556-ban jelent meg latin nyelven. Számos nyelven adták ki (összesen 21 kiadást ért meg). Magyar nyelven — több kezdeményezés után — *Becht Rezső* fordításában került az olvasók kezébe.

Agricola, a humanista természettudós, kora Európáját bejárta, az orvosi és természettudományokban jártasan előbb gyógyszerészként Joachimstahlban (ma Jachimov), majd polgármesterként Chemnitzben (ma Karl-Marx Stadt) működött. Széles körű ismeretése és rokoni kapcsolatai a magyarországi bányákról is számos értesülés birtokába juttatták. Leírásai, amelyek a részletes technológiát és a bányaművek eszköztudományát is bemutatják, a középkori bányászat nagyfokú mechanizáltságát és a kémia (alkémia) fejlettségét tükrözik. Ilyen fejlettség csak több évszázados fejlődés eredménye lehetett, ami azt igazolja, hogy a Kárpát-medence bányászat az első ezredfordulót megelőző időkre nyúlik vissza. Még akkor is így van ez, ha Agricola művében legrészletesebben a cseh és a szász Érc-hegység, Thüringia és a Harzhegység bányái szerepelnek, de a korai bányajogok, mint a massai, a freiburgi, az iglavi (Jihlava), meg a selmebányai igazolják a Kárpát-medencei bányászat hasonlóságát. A réz—arany előfordulások ismertetése, amellyel a krizokolla és azurit feldolgozását írja le, magyarországi lelőhelyekre utal, mert ezek a réz-ércet a mállásos rétegekre jellemzők. Agricola megemlíti Noricumot (Ausztria Dunától délre eső területét), annak bányászatát, amely területről számosan érkeztek a felvidéki bányákba. Részletesen beszámol a Selmebányán felállított bányagépekről, hasonlóan mutatja be a besztercebányai rostasort, amelyen az ércet válogatták. A részletek gazdagsága, a folyamat leírása kiforrott technikáról tanúskodik. Feltehetően a körmöcbányai zúzóművet írja le akkor, amikor egy vízierék meghajtású, hűsz zúzónyilas berendezést ismertet. A jellegzetes, Magyar- és Lengyelország területén alkalmazott, olvasztókemencét is bemutatja egy képen, majd a Besztercebányán olvasztott réz vörös színére hivatkozik.

A középkor jeles tudósának munkájából kitűnik tehát: a magyarországi bányászat kezdetől bekapcsolódott az európai gazdaság nemesfémellátásába és technikailag az adott kor színvonalán állt. Agricola művéből kitűnik, hogy korának európai bányászata csaknem egységes gyakorlatot folytatott, a szabad polgárként munka- és lakhelyet változtató bányászok közvetíteni tudták koruk ismereteit.

A könyv a magyar szaktörténeti könyvkiadás színvonalas terméke. A bevezetőt és az Agricolatanulmányt *dr. Molnár László*, okl. bányamérnök, a soproni Központi Bányászati Múzeum igazgatója írta. Ugyanő végezte a jegyzetelés és a szerkesztés munkáját is.

Dr. Krisztián Béla

A XIX. század festészete

Magyarországon

(Corvina, 1985. 330 old.)

Fülep Lajos a magyar művészettörténelem földadatát vizsgálva három és fél évtizeddel ezelőtt megállapította: „A magyar művészet történelmében nemcsak a stílus, hatás, művészvándorlás, szerzőség, a csináló és csináló osztálya és személyei, a művészek élete és egyénisége, s mindezek mögött a gazdasági, társadalmi, politikai, világnézeti kondicionálás kérdései lényegesek, hanem még sok más is.” Mert szerinte: „Az eddigi magyar művészettörténelemben a tárgyak mindenestül, a származási, csinálói, időrendi adatokkal, az összehasonlítható stíluskritikai elemzésekkel, az attribúciókkal a levegőben lebegnek — nem látni, hogy mi produkálja őket, mi vette át a hatást, mi hordozta, érlelte, másította, nem látni mi van a sajtóságotok mögött és alatt, nem látjuk a földet, vidéket, népet, társadalmat, a valóságot, melyben a művészet született, nőtt, elhanyagolt, vagy amelybe belenőtt és benne el is múlt.”

A professzor jeles tanítványa, Szabó Júlia, több mint két évtizede a Mestertől tanult elvek alapján vizsgálja a magyar és európai művészet kérdéseit, s különösen a XIX.—XX. századi magyarországi művészet alakulását. Írt az 1849—1890. közötti magyar rajzművészetről, Markórol, Barabásról, Munkácsyról, Csontváyról, Derkovitsról s most jelent meg nagy, album alakú monográfiája a XIX. századi magyarországi festészetről. Ebben összefoglaló tanulmány után tömören áttekinti a múlt századi Európa történelmi eseményeit, a magyar művelődéstörténeti és művészettörténeti változásokat, s keresi a párhuzamokat a magyar és az egyetemes művészeti alkotások között. Közül a kötetben 321 illusztrációt s mindegyikhez alapos elmagyarázó magyarázatot fűz.

Szabó Júlia Kölcsey Ferencet és Eötvös Józsefet idézve éli bele magát a XIX. század művészeti fejlődésébe, s kötete közel hoz bennünket művészetünk alaposabb és helyesebb értékeléséhez. A történeti fejlődés menetében vizsgálja a kor szemléletét, a művésztémáinak változását és a korabeli ízléshez való alkalmazkodást. Minden témakörből kiemel jelentős alkotásokat, legyenek azok tájképek, egyházi témát feldolgozó művek, életképek, portrék vagy önarcképek, — a XIX. századi magyar történelem és művészet fejlődésének pontos tükörképei. Vannak az illusztrációk között allegorikus képek, csendéletek, még cégerképek is, de leggazdagabb a történelmi festészet közismert és elfelejtett remekműveinek a felsorakoztatása. *Munkácsy* Honfoglalásától Vajk megkeresztelésén át (*Benczúr Gyula*), *Szent László*, *Habsburg Rudolf*, *Zách Felicián* (*Madarász*), *Hunyadi László* siratása (*Madarász*) című remek tudatosítja a fiatalabb generációban a nemzetünk múltját megőrkítő művészi ábrázolásokat. A mohácsi vész, II. Lajos halottsténék megtalálása (*Székely Bertalan*), *Zrinyi kirohanása* (*Barabás*, *Madarász Viktor*, *Hollósy Si-*

mon), az Egri nők (*Székely Bertalan*), *Dobozi Mihály* és hitvesén kívül felsorakoznak a szép színes és egyszínű illusztrációk egészen a gazdagon szereplő 1848—49-ig, s végül a millenniumig.

Ott vannak a magyar tájat ábrázoló remekek *Markó Károlytól Paál Lászlóig* és *Mészöly Gézáig*, *Szinyei Merse Pál*ig. De nem is lehet felsorolni a remekművek sokaságát *Kistaludy Károlytól Csontváry Koszta Tivadartig* s köztük olyan világhírű műveket, mint *Krisztus Pilátus előtt* (*Munkácsy*) vagy *Ferenczy Károly* *Madáralt* című képét, zenét sugárzó színeivel. *Csók István* *Ezt cselekedjétek*... festményét, amelyen a falusi úrasztalán díszelgő dunántúli himzész ópirosa a reneszánsz olasz korszak szegfűs mintával a néprajzi kapcsolatra is felhívja figyelmünket.

Lélekemelő hatalmas kötet, amelyben Szabó Júlia tudományos, szakszerű ismeretekkel neveli a jövőd nemzedéket hazánk szeretetére, honunk megismerésére, az irodalom és művészet szoros kapcsolatára vagy egy illusztráció segítségével *Arany János* (*Gyárfás Jenő*: *Tetemrehívás*) megértésére.

Fülep Lajos azt írta a XIX. századi magyarországi művésztől, hogy annak részletesebb vázólása nagy munkával és nagy fáradtsággal oldható csak meg. Ezt végezte el sikerrel Szabó Júlia, s a Kölcsey és Eötvös idézethez egy Vörösmarty megállapítás kívánkozik ide a XIX. századi alkotók értékeléséhez: „Nemi büszkeséggel említjük meg jobbaink fáradhatatlanságát a mostoha időben... s azon erős hitet, hogy midőn érteni és akarni kezdték a szabadságot, egy pillanattal sem estek kétségbe annak elérése iránt, mit avval bizonyítottak be, hogy érte jó és rossz időben munkálni meg nem szüntek.”

Molnár József

ZALABAI ZSIGMOND:

Hazahív a harangszó

(Madách, Bratislava,

1986. 248 old.)

A szlovákiai magyar író *Ipolypászto* életéről írt s 1984-ben megjelent, *Mindenekről számot adok* című monográfiájának folytatása ez a kötet. Új művében szülőfaluja életét 1918-tól 1945-ig mutatja be. E csaknem három évtized olyan időszak volt, amelyben a falu három hatalomváltáson esett át: 1920-ban a trianoni békeszerződés folytán Magyarországtól Csehszlovákiához, 1938-ban a bécsi döntés következtében ismét Magyarországhoz, majd 1945-ben megint Csehszlovákiához került. Ezek a történelmi események mélyreható változásokat idéztek elő *Ipolypászto* társadalmi, gazdasági és művelődési életében.

Zalabai Zsigmond szorgos gyűjtőmunkáról tanúszkodó művében a hangsúlyt ezeknek a változásoknak bemutatására helyezte. A szerző a szépirodalom és a szociográfia eszközeivel tárta fel a demokratikus államforma keretei közé került falu fokozatos átalakulásának folyamatát. A szabadabb és fejlettebb életformák és magasabb életszínvona-

lat nyújtó Csehszlovák Köztársaságban jelentős fejlődésen ment át a falu lakossága, amely aztán 1938 és 1945 között nehezen illeszkedett be a csendőrs és rendőrszuronyokra támaszkodó Horthy-Magyarország keretei közé.

A monográfia hiteltel fókusz, hogy szerzője a tárgyalt időszak negatív jelenségeire is rámutatott. Arra például, hogy a csehszlovákiai földreform idején a kormány megkülönböztető politikája következtében a magyar igénylők hátrányos helyzetbe kerültek. A gépi felszereltség tekintetében rosszabbul voltak ellátva a szlovenszkoji parasztgazdaságok — s így az ipolypásztóiak is —, mint a cseh- és morvaországiak. Az ár- és adópolitikai visszásságok következtében pedig valóságilag gyarmati helyzetbe kerültek az úgynevezett történelmi országbeliekkel (Cseh- és Morvaország) szemben. Előnytelen volt a lakosság számára az 1938. évi pénzbevéltés (1 pengő = 7 korona). Kellemetlen következményekkel jártak a visszacsatolás után elkezdődött átigazolások, amelyek az állami szolgálatban levő falusi értelmiségi és alkalmazotti réteg jelentős hányadát megbélyegezték vagy elbocsátással sújtották. A második világháború erősen megtizedelte és gazdaságilag megnyomorította (rekvírációk) Ipolypásztói lakosságát.

A könyv egyik igen értékes — ha nem legértékesebb — része az, amelyben a szerző Ipolypásztói társadalmi tagozódását, a lakosság munkáját (külön a férfiakét és külön a nőkéit), változó szokásait, jeles napjait, ünnepeit, kiveszőfélnél levő dalait, táncait, játékeit, viseletét és hiedelemvilágát ismerteti. Részletesen foglalkozik az ipolypásztóiak nyelvvel, amely a palóc nyelvjárás sajátos — nyugati változata. A köznyelvhez képest elég sok más-salhangzócsere fordul elő az ipolypásztóiak nyelvben (*rózan* — józan, *gebre* — bögre, *réklye* — létra stb.). Azonkívül gazdag tájszavakkban. A szerző jó néhány tucatot fel is sorol közülük, köztük azonban olyanokat is — például balog, isten tehénkéje, pampuska, prűsők, sódar —, amelyek a magyar nyelv értelmező szótárában is előfordulnak, tehát az irodalom, illetve a köznyelv szavai.

A kötetet gazdag fényképanyag, tizenöt saját, illetve Ág Tibor gyűjtötte ipolypásztói népdal (szöveg és kotta), valamint magyar—szlovák helynévgyűjtő egészíti ki.

Sándor László

Mindszentgodisa és társközségei monográfiája

(Kiadja a Községi tanács,

1985. 311 old.)

Tartalmas és hézagpótló könyv jelent meg a közelmúltban dr. Füzes Miklós, a Baranya Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa szerkesztésében egy eddig eléggé elhanyagolt terület községeiről. Nagy erénye a kötetnek, hogy igyekszik mind azt számba venni, amit erről a tájról, ezekről a településekről megörökíteni érdemes, és a szakértő szerzőgárda nívós tanulmányok sorával bizonyítja, hogy érdemes volt a helytörténeti kutatómunkába belemélyedni.

Dr. Lovász György tanulmánya nyitja meg a sort, aki közérthetőségre törekvő, de tudományos igényű stílusban írja le a terület természeti viszonyait. Elsőként a térbeli helyzetet veszi sorra, a geológiai, a domborzati viszonyokkal foglalkozik, majd az éghajlat, a vízrajz, a talajviszonyok következik, utmutatást adva a mai kor mezőgazdasáinak is. *Katona Győr Zsuzsa — Kárpáti Gábor — Tasnádiné Nagy Erzsébet* emlékirati sorra veszi a különböző korok régészeti emlékeit, a végén pedig ismerteti a községek lelőhelyeit.

Timár György a terület középi- és török kori történetét tekinti át. Írásában sort kerít a birtokviszonyok történetére, a korabeli népességre, az egykori életformára. Maga a szerkesztő is több tanulmánnyal vett részt a munkában. Az elsőkben a török uralom utáni időszakot tekinti át a szabadságharc leveréséig, számba véve mindazt, amely az akkori helyzetet jellemezte. *Márfi Attila* az abszolutizmus és a dualizmus helyi történetét ismerteti, sort kerítve mindazon ágazatokra, amelyek az akkori életviszonyokat jellemezték.

Dr. Füzes Miklós újabb tanulmányaiban a forradalmak, a két világháború közti időszak, a népi demokratikus átalakulás és a szocialista fejlődés évtizedeivel foglalkozik. Adat- és eseménygazdag dolgozataiban nagy tárgyismerettel és körültekintéssel beszél a tragikus és sorsfordító évtizedek helyi történéseiről, azoknak az erőfeszítéseiről, akik mai életünket megalapozták.

Lantosné Imre Mária egy híres fazekascsalád, a helybeli Sáfrány-dinasztia munkásságát tekinti át, a függelékben pedig felsorolja a régi mértékveszélyeket, a környék híres emberei közül a Mailáth család, Teslér László, Fekete István, Uhl Antal, Surányi Miklós életútját rögzíti *Úr László és Gábor Ferenc*. A kötetet gazdag kép- és térképanyag, statisztikai táblázatok teszik teljessé.

Összegezve elmondhatjuk, hogy — amint azt *Édel János* tanácselnök előszavában hangsúlyozta — a vidék kedvezőtlen adottságú, de gazdag múlttal rendelkezik, gazdságát pedig mindig az itt élők munkája adta az évszázadok folyamán. A fényképek *Lantos Miklós*, a grafikák *Lévai Albertné* munkái.

Vargha Dezső

Deszk története és néprajza

Szerk.: Hegyi András

(Kiadja a Községi Tanács VB.

Szeged—Deszk,

1984. 1128 old. + 96 old. kép

A honismereti mozgalom számos kezdeményezése közül a helytörténetírás az egyik legjelentősebb művelődési tevékenység is, mert a szocializmus építő falu életét örökíti meg. Napjainkban a dolgozó nép eljutott a történelmi felelősségérzet és tudat olyan fokára, hogy leírni is képes minden napi történelmet. Határozottan el kell utasítani azt a szemléletet, amely a helytörténeti munkában csu-

pán múltba tekintést lát. Szerintünk nincs ellentmondás a múlt, jelen és jövő problémáinak tárgyalása közt, mert ezek szervesen és építő módon függenek össze egymással.

A kiadvány időszerű, igen jó állásfoglalás a Hazafias Népfront felhívása mellett: „Neveljük az embereket a haza földjének, tájainak, műemlékeinek s a természeti kincseknek szeretetére és védelmére”. Eszközül ez a felhívás éppen a honismereti, helytörténeti munkát jelölte meg. A Deszk története és néprajza című könyv tárgya és tartalma megfelel az idézett célkitűzéseknek. A szülőföldhöz, lakóhelyhez fűződő szeretet formálása nemcsak helyi jellegű tevékenység, hanem egész társadalmunk fejlődésének egyik fontos tényezője. Az egészséges helyi öntudat, a szocialista hazafiság és az internacionalista törekvések mind egymásból merítő tényezők, amelyeknek a gyakorlattal való összefüggéseit is könnyebben ismerik fel azok, akik képesek leírni és megörökíteni a társadalmi élet és a művelődés helyi jelenségeit.

Deszkről a távol élők ismerete igen csekély, mert fejlődése nem került az országos figyelem homlokterébe. De mennyire más a helyzet, ha egy ilyen kisebb helység társadalmi-nemzetiségi művelődési képét részleteiben tárják fel. Nyomban benne láthatjuk az országos létkérdések-feszítő erőit.

Külön is figyelmet érdemel, hogy a könyv sokoldalúan megmutatja a községben élő magyarok és szerbek érdekeinek egybekapcsolódását. A nemzetiségi viszonyok igaz és tárgyilagos bemutatásával jó szolgálatot tesz a nemzetiségiek tudati fejlődéséhez, együttműködésük erősítéséhez, az internacionalista gondolkodás ápolásához.

Meggyőződésem, hogy a Deszk története és néprajza című könyv növeli a község lakóinak szocialista tudatát, kétnyelvűségével pedig erősíti a népek közötti barátságot. Ezért forgassák e mű lapjait, olvassák sorait, hasznosítsák gazdag tartalmát, értékes gondolatait!

Dr. Mándity Marin

MASITS LÁSZLÓ:

Szülőföldünk, a Tiszántúl I.

(Tankönyvkiadó, 1985. 432 old.)

A Tankönyvkiadó dicséretes és jól sikerült vállalkozása a Szülőföldünk sorozat kiadása, amelynek legújabb kötete a Tiszántúl északi részével foglalkozik. Erről a világról nemcsak a tiszántúli írók, költők, művészek, tudósok nyilatkoznak meg a kötetben, hanem az ország más vidékein élő személyek is, mint *László Gyula* (Herpályi pajzsdudor), *Gemthon—Dercsényi* (Debreceni református Nagytemplom), *Németh László* (Elismerés először Debrecenben).

A kötet úgy nyit ablakot a Tiszántúlnak erre a részére, hogy a tájon keresztül a hazával, sőt a nagyvilággal is kapcsolatba kerülünk. Ilyen például a *Kovács Mihály* karcagi születésű ezredes, az amerikai forradalom és a függetlenségi háború hőseit bemutató rész. Az eléggé ismert, hogy ő az

amerikai lovasság megalapítója, de a róla szóló cikkből azt is megtudhatjuk, hogy az Egyesült Államok kongresszusa törvénybe foglalta: minden év május 11-ét — hősi halálának tiszteletére — Kováts-emléknappá kell nyilvánítani. A könyv lapjain szerepel *Segner János András* — a debreceni Református Kollégium volt diákja — is, akinek neve, tudományos érdeme elismerésül felkerült a Hold térképére. Az pedig természetesen, hogy Bocskai függetlenségi harca, s a mellette kitarító szabad hajdúk honfoglalása nagyobb terjedelmet kap a könyvben.

A kötet gazdag, sok témájú anyaga egyaránt érinti a régészetet, történelmet, irodalmat, művelődéstörténetet, a gazdasági életet, az ipar- és a sporttörténetet, de tartalmaz peres iratokat, útirajzokat is. A könyv érdeme, hogy kiemelten foglalkozik építészeti örökségünkkel, s ezek illusztrálására szerepel többek között a csarodai harangláb, a debreceni gótikus Szt. András-templom, a nyírbátori műemlék templomtorony is.

A szülőföld ismerete nélkül nincs hazaszeretet. A nemzeti érzés tudata nélkül a közösség elszürkül, elvész. A könyv úgy mutatja be a szülőföldet, mint egy térben és időben sok kapcsolattal rendelkező szigetet. Olyan sziget, amelyik nem elszigetelt, hanem olyan hely, ahol találkozik a múlt, jelen és jövő.

A könyv képei, térképei, ábrái szakszerű változásról tanúskodnak. A cikkek, írások, idézetek után az olvasó további kutatásra, keresésre ösztönző feladatot is találhat. A tömör és hasznos lábjegyzetek mellett kár, hogy a források megnevezése nem mindig pontos, a kéziratok lelőhelye sincs mindenütt megjelölve.

A kötet olvasása közben a Tiszántúl északi része úgy csi rabul az olvasót, hogy közben élményszerűen kerül közelebb a szűkebb hazához, s fel-emeli a nagy hazához is. Szinte Illyés Gyula írói szemlélete érvényesül: „A hazám a hazamtája, amely pillantásommal, ahogy növekszem, egyre bővül, széles gyűrűkben egyre távolabbi területre terjed...”. A szülőföld ismerete, szeretete, haladó hagyományainak őrzése, ápolása, felhasználása, nagy mértékben támogatja az egészséges közösségi tudat kialakítását, s honismereti tevékenységünk eredményességét is.

A kötetet elsősorban az általános és a középiskolásoknak ajánlják, de segíti az iskolai és családi nevelést is. Az idegenvezetőknek, s a honismereti szakkörvezetőknek is értékes kézikönyv lehet, s a szemelvények hasznosítása, munkánkba való beépítésével nemcsak felkelthetjük az érdeklődést, hanem erősíthetjük a szülőföldhöz való kötődést is.

A sorozatot *Benkő Attila* szerkesztette, a fotókat *Hapák József* készítette.

Dr. Szamosújvári Sándor

Kisvárdai történetéből '83

Szerk.: *Ács Zoltán*

(A Kisvárdai Múzeum Kiadványa 8. 1983.)

Rövid előszóban a szerkesztő arról tájékoztatja az olvasót, a sorozat e száma miért terjedelmesebb az előzőkénél. A 7. füzet pl. éppen egy évtizeddel

előbb, lényegesen vékonyabb tartalommal látott napvilágot. A megjelent 8 kötet — indokolja Ács Zoltán — éppen a 10 éves szünet miatt lett terjedelmesebb. Továbbá felvilágosít arról, hogy a megjelent tanulmányok tulajdonképpen az 1980 áprilisában, illetve 1981 májusában tartott tudományos helytörténeti konferencia előadásszövegei. A füzet tartalmában két részre tagolódik. Az első rész, szám szerint 7 előadásszöveg nemcsak a város, hanem szélesebb régió, a Felső-Tisza vidék fejlődéstörténetét öleli fel, s írói között éppen ezért budapesti szerzők is találhatók; a második részben megjelent tanulmányok Kisvárdai hadászati helyzetével foglalkoznak, a XV. századtól a XVIII. század elejéig.

A kötetnek a helytörténettel foglalkozók számára igen nagy becsé van. Jelentős segítséget ad elsősorban módszertani tekintetben. Ács Zoltán, az első tanulmány szerzőjeként nemcsak felsorolja, hanem méltatja is — bár röviden — a Kisvárdai történetével, vagy annak bizonyos részletével eddig foglalkozók munkáit.

Bővebben kell foglalkoznunk Ács Zoltánnal. A kisvárdai helytörténeti kutatás helyzete, feladatai és levéltári forrásai című bevezető tanulmányával, mert felvilágosításai a helytörténet kutatói, anyaggyűjtői számára általában iránymutatóak, nagy segítséget adók. A kisvárdai vár és település története elválaszthatatlan a Várdy család történetétől. A középkorban a család férfi tagjai a váralapítók, a várvédők. Kihalásuk után a leányág — házasodás révén — sok neves, nagy családdal került kapcsolatba, s azoknak levéltári okmányai, családtörténeti anyagából sok okmány átszarmazott a Várdy család levéltárába. De a különböző régi évszázadok összeírásaiban — a portális és dicalis összeírásokban — vagy a megyei közgyűlési és alispáni iratokban is eredménytelenséggel állhat. Kisvárdai esetében ez igen hiányos anyag ugyan, de pótolják ezt részben a vár építése során készült s fennmaradt számadáskönyvek vagy — s ez már a kapitalizmus kezdeti korának időszakát kutató számára fontos — a kismesterségek fennmaradt tárgyi emlékei lehetővé teszik a további gyűjtést, illetve pl. kiállítás rendezését e témakörből. Kisvárdai kapitalizmus kori gyorsuló fejlődéséhez kötődik, — természetesen ez áll más városok esetében is — pl. a zsidóság megjelenése, letelepedése vizsgálatánál. Lehetséges e téren a gyűjtőmunka a megyei levéltárakban, az egyházi — elsősorban az izraelita hitközségek — iratai között; az 1800-as évek végén a mindenütt jelentkező olvasókörök, kaszinók eseménytörténetének vagy pl. — s az Kisvárdai esetében igen hasznos kutatási terület — a nyomdaipar és más iparágak fennmaradt irataiban való búvárokodás. A legújabb korra vonatkozóan még inkább hatalmas iratanyag (községi iratok, a városi önkormányzat, a közigazgatás stb.) használható, de kitűnő eredménnyel kecsegtet pl. a különböző testületek, közbiztonsági, úrbéres legelőtársulatok stb. anyaga. Kisvárdai iparfejlődésének, hagyományainak igen nagy anyaga létezik így, rejtőzködve s feltehetően sok más város esetében is használható lennének az ilyen források.

Szándékosan időztünk ily huzamosan a tanulmánykötetnek az első cikkénél. A többi tanulmány-

nak — természetesen elsősorban a helytörténettel foglalkozók számára — az értéke abban van, hogy az itt felsorolt forrásanyagok felhasználásával készültek, s adnak részletekbe menő segítséget Kisvárdai esemény-, illetve társadalomtörténetéhez. Ezek tehát mintegy gyakorlati példák lehetnek abból a célból: hogyan használhatók a felsorolt okmányok, intézményiratok, jegyzőkönyvek stb. egy-egy település történeti anyagának összegyűjtésénél.

Németh Péter a kisvárdai katolikus templom művészeti értékeinek elemzésével foglalkozó tanulmánya pl. sok levéltári forrást felhasználva nemcsak a katolikus egyház történetére vonatkozóan ad sok új adatot, de a Várdy család s a középkori uralkodóink kapcsolatára, a szabolcsi zsinat eseményeire stb. is, tehát mindezek nemcsak Kisvárdai történetére adhatnak bővebb ismereteket. *Fügedi Erik:* A nemesség szerepe a középkori megyében című cikkében Várdy Miklós főispánja idején keletkezett királyi s megyei iratokra, a nemesség szerepére világít rá, közül izgalmas, másról is használható forrásanyagot. *Orosz István:* Mezővárosi fejlődés Észak-Kelet Tiszántúlon a késői feudalizmus korában című tanulmánya áttekintést ad a mezővárosok egyfajta típusának fejlődéséről, s így a tanulmány más mezőváros fejlődését kutatók számára is adhat támpontokat, útmutatást. *Láczay Magdolna:* Kisvárdai társadalmi tagozódása a reformkorban című cikkében a reformkori, s ezen túl az 1848—1849-es szabadságharc idejei közigazgatás fejlődéstörténetére, a városi képviselőtestületek működésére, a kormányzás nemesek általi gyakorlatára stb. kínál hasznos segítséget, példát. *Makay László:* Kisvárdai kapitalista fejlődése című tanulmányához fő forrásként a képviselőtestületi jegyzőkönyveket használta fel, s példamutatóan a sokasodó sajtótermékeket — újságok, napilapok cikkei, közleményei, hiranyagát. *Dankó Imre:* Életmódkutatás Kisvárdán című írása követendő példát nyújt arra, hogyan kell felhasználni pl. az egyéb társadalomtudományok — a demográfia, a szociológia, a statisztika, a néprajz stb. eredményeit. *Marosi Endre:* A Tiszántúl katonai szerepe a mohácsi csatavesztéstől a drinápolyi békéig (1526—1568) sem haszontalan olvasmány ahhoz, hogyan lehet a középkori témákkal foglalkozó hadtörténeti tanulmányokat — Kisvárdai mellett — más település, vár történetének megírásához értékesíteni. *Csorba Csaba:* A Felső-Tisza vidék hadtörténete a drinápolyi békétől a vasvári békéig című tanulmánya a várak s birtokosaik egymás közötti, illetve Erdély birtoklásáért folyó küzdelmeivel foglalkozik. *Ács Zoltán:* A kisvárdai vár XVI. századi hadikronikája a korabeli források tükrében című tanulmányának felhasznált forrásai alapján láthatjuk, hogy az oklevéltári adat, adatok hogyan használhatók fel egy vár, illetve város, település történetének megírásánál: milyen szerepet játszhat egy objektum a birtokló család katonai-, politikai történetében. *Czigány István:* Kisvárdai és a Felső-Tisza vidék a kuruc korban című cikke hasonlóképpen annak a négy évtizednek hadtörténeti, politikai történeti eseményeit tárgyalja, amelyek a hajdú-, illetve várkatonaság sorsán, harcain keresztül hatottak a vidék lakosságának életére.

Tömörny Márta

Művelődés, irodalom Békés megyében I.

(A XVI. századtól a XIX. szd. derekáig)

Békés Megyei Múzeumok Közleményei 9.
(*Békéscsaba, 1985. 258 old.*)

A helytörténeti kiadványok szerzőinek egy része akaratlanul is túloz, amikor községének, megyéjének múltját ismerteti, Elek László azonban mindenütt objektíven, tudományos igénynyel oldotta meg feladatát. A könyv bibliográfiája nemcsak arról tanúskodik, hogy minden fejezetet az odatarozó teljes irodalom alapján írt meg, hanem arról is, hogy a forrásokat meggyőző kritikával használta fel. Tudományos módszerrel készült ez a kiadvány, bár szerzője elsősorban népszerűsítésre törekedett. Sikerült a nehéz feladatot megoldani: a Békés megye művelődését, irodalmát ismertető kötet olvasója tudományosan megalapozott és népszerűen megírt könyvet kap a kezébe.

Mit tartalmaz ez a kötet? Az izléses címlapon Szarvas egykori képét látjuk, a metszet a XIX. század derekán készült. Az utolsó oldalon, illetve a borítón a békésszentandrás parasztfelkelés vezetőinek kivégzését, alatta Békés megye XIX. század eleji térképét találjuk.

A bevezetés közvetlen, a szerző letegezi a kedves olvasót, mintha egyik barátjával közölné mindazt, amit sokévi kutatással létrehozott.

A fejezetek különböző tudományok területére kalauzolják az olvasót. Az irodalomtörténet, a pedagógia, a történelem kutatója talál a kötetben értékes tanulmányt, emellett a statisztika és az ipartörténet egy-egy fejezete is helyet talált a kötetben. Sokat mondanak a fejezetek címei is: A mohácsi csatavesztéstől a török hódoltság végéig; A lázadó és útkereső XVIII. század; A reformkor világa.

Nagyon értékes a *Cantio de militibus pulchra* elemzése. A szerző összeveti a költeményt a *Szigeti veszedelemmel*, és találon rokonítja Tinódi históriás énekeivel. Idéz is a versből, és az idézethez fűzi szavait, így egyszerre nyújt esztétikai élvezetet és tanulságot.

A szerzőnek jó humora van, erről tanúskodnak azok a szövegek, amelyek a török hódoltság idejének mulatságos jeleneteit tartalmazzák. Milyen szívesen, mennyire megkapóan beszél el Csavarga Miska és Bakó ravaszágait, akik a törököt több ízben is csúfították.

Megragadó a Tessedik Sámuelről rajzolt pályakép. A szerző bemutatja a nagy tudású, áldozatkész férfiú munkásságát, majd megpróbáltatásait, és méltatását ilyen szavakkal fejezi be:

„Volt-e valami felemelő a sokszor megcsúfolt szarvasi életében? Igen, a helytállás. Az, hogy üzőtségekben is megőrizi önmagát. A helyi kiskirályoknak, a helyi Prokuszteszeknek nem sikerült a maguk méreteihez csonkítani szellemét és egyéniségét, mert nem velük, hanem a *mindenséggel mérte magát.*”

Elek László bemutat két jakobinust is: Réz József és Fábrián János életének és munkásságának elemzésével kiegészíti a hazai jakobinusokról szerzett ismereteket. Elemzése kiválóan sikerül, mert mindig a szövegek alapján ítél. Ezekből kitűnik, hogy nemcsak az antiklerikális, ateista fel fogás, hanem a „racionalista teológia” is tartalmazhat forradalmi gondolatokat.

Czetter Sámuel rézmetsző, Magda Pál statisztikus pályafutása, Szakál Lajos költészetének bemutatása mind, mind érdekes és tanulságos részleteket kötetnek.

Elek László sok új adatot közöl, sok összefüggésre mutat rá a Sárosi Gyuláról írt, különösen sikerült részben. Bár csak a Békés megyei vonatkozások kidolgozását ígéri, részletesen szól az eperjesi iskoláról, amely nemcsak a költőt, hanem több Békés megyei kortársát is nevelte. A szerző kutatásai nyomán világosan látjuk Sárosi pályáját, költői fejlődését, szerepét a szabadságharcban és utána. Egyenesvonalú pályafutás ez: a költő mindvégig kitartott forradalmi eszméi mellett.

A kötetet gazdag bibliográfia teszi teljessé. Ez is tanulságos: a szerző külön közli az általános ismeretekre vonatkozó irodalmat, és külön az egyes fejezetek bibliográfiáját. A szakkönyvek, a levéltári iratok gazdag felsorolása mellett szépirodalmi kiadványok címét is megtaláljuk, s ez megfelel a könyv egészének, amely tudományt is, művészetet is tartalmaz.

Elek László kutatásának első kötetét adta köztudatban az értékes sorozatban. Aki csak elolvassa, kíváncsian, sőt, türelmetlenül várja a folytatást, a második kötetet, amely nyilván a legújabb kor művelődését és irodalmát fogja bemutatni.

Lengyel Dénes

Debreceni vagyonleltárak 1717—1848

A Hajdú-Bihar Megyei
Levéltár forráskiadványai 9.

(*Debrecen, 1985.*)

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyvei és tematikus közleményszámai mellett 1979 óta rendszeressé vált a *Levéltár forráskiadvány* — sorozata is, melynek első számai Debrecen város magisztratusának feudális kori jegyzőkönyvei magyar nyelvű kivonatával, a város történetének egyik legfontosabb és pótolhatatlan forráscsoportjával ismertetik meg az olvasót. Ennek 7 számát egy újabb forrástípus, a debreceni végrendeletek, majd a most megjelent vagyonleltárak közzététele követte. E két utóbbi egy ugyanazon szerző, *Rácz István* munkája. Míg a jegyzőkönyvek alapján elsősorban a város életéről — arculatról, társadalmáról, városigazgatásról, városfejlesztésről, lakóiról stb. — kapunk képet, addig a végrendeletek és a vagyonleltárak sokkal inkább az egyének életébe engednek bepillantást.

A „Debreceni vagyonleltárak” forráskiadványa az 1717—1848 közötti időszakból 16 család osztálylevelét adja közre. A bevezető tanulmányban

részletes feldolgozást kapunk magukról a vagyonleltárakról, azok forrásértékéről, hasznosíthatóságáról. Megtudjuk, hogy a vagyonleltárakat (inventáriumokat) vagy osztályleveleket az elhunyt vég-tisztessége után a hagyaték számbavételére olyan örökösök készítették, akikre „nem maradt hátra végrendelet, vagy valamilyen vita támadt az örökölt vagyon szétosztásakor”. A leltározást megbízhatóan, nagy igényességgel és pontossággal végezték. A munka irányítói, a városi tanács képviselőiben a szénátorok, vagy esküdtek voltak. Magát a leltározási munkát viszont a 2-5 tagú szakértői bizottságra (mesteremberek, kereskedők, paraszt polgárok, hegybírák, hegygazdák stb.) bízta, akik igény szerint megadták a leltározott tárgyak értékeit, vagy azok legapróbb részletekbe menő leírásait is. A vagyonleltárak ezáltal válhattak a végrendeletek mellett történetírásunk legobjektívabb forrástípusává. A leírások részletessége azonban igen nagy eltérést mutat. Mindezt elsősorban a leltárakat készítő család elvárása és igénye határozta meg, voltak, akik melegegédtek a hagyaték címszószerű felsorolásával, míg mások a részletes leírást és értékmeghatározást is kérték.

A vagyonleltárak mindemellett, hogy a családi vagyon teljes keresztmetszetét adják, részletező leírásaikban „minőségi és mennyiségi többlettel szolgálnak a kutatás számára, finomabb és árnyaltabb elemzésekre adnak lehetőséget, mint a végrendeletek”. Hosszan sorolhatnánk azokat a tudományágakat, melyek történeti kutatásaik során nem nélkülözhetik az inventáriumok lejegyzéseit. Hadd említsünk ezek közül csupán néhányat. Gazdaságtörténeti és gazdaságnéprajzi szempontból nélkülözhetetlen adatok birtokába jutnak pl. az ingatlanok (belső telkek és építményei: lakóház, gazdasági épületek, műhelyek stb. szántóföld és szőlőbirtok) sorraivel, az építészettörténet és életmódkutató számára sokatmondó a lakóház területe és formájára (beosztása, építőanyag, az épület állaga) vonatkozó feljegyzések. A néprajzkutató számára pedig azon ritka és hiteles források közé tartoznak, melyek bepillantást engednek a tőlünk távolabbi időszakok használati tárgyai és eszközei körébe, részletező leírásai révén pedig a tárgyakra és díszítményeikre vonatkozó kormeghatározó szerepe is van. Ipartörténeti kutatásokhoz ugyancsak elkerülhetetlen az inventáriumok fellapozása.

Az 1717—1848 között megtalált vagyonleltárakból az olvasó csupán izelítőt kap. A válogatást elsősorban az motiválta, hogy minél teljesebb leltárak kerüljenek közlésre. A válogatás szempontjai között szerepelt a kor társadalmi összetételének tükrözése is. A kutatók számára még árnyaltabb és elmélyültebb vizsgálódásra adott volna lehetőséget, ha súlyt kap a lakosság társadalmi rétegződés (vagyon, foglalkozásbeli) szerinti megoszlása. Igaz, az ilyenfajta válogatást megnehezíti az, hogy a leltárakból a nevéken túl nem mindig tudhatjuk meg biztosan az elhunyt foglalkozását, sok esetben arra csupán következtetni lehet.

A forrásközlémény *adattár*-ában bemutatott vagyonleltárak után találjuk a korhű szövegközlésben való könnyebb eligazodást segítő *Rövidítések jegyzéké*-t. Külön *Tárgymutató* könnyíti azok munkáját, akik egy-egy témakörhöz kapcsolódóan keres-

nek adatot. Jól hasznosítható a *Mértékegységek* (terület- és hosszsmértékek, gabonamértékek, bormértékek, súlymértékek és pénzmekek) összesítője, amely eligazítja az olvasót a különböző egységek közötti átszámítások útvesztőjében.

Úgy gondolom, szükségtelen bizonygatni, mennyire időszerű és indokolt volt egy ilyen forráskiadvány megjelenítése. Reméljük, az effajta közlemények tervezett folytatása sem marad el, hiszen a vagyonleltárak sorából feltárulkozó adatok mindenképpen tovább gazdagítják, pontosíthatják és elmélyültebbé tehetik Debrecenre és környékére vonatkozó eddigi ismereteinket.

V. Szatmári Ibolya

Moson-Magyaróvári helytörténeti füzetek, I—XIV.

Sok nagyszerű és színvonalas helyismereti munka láttán 1981-ben határozta el HNF mosonmagyaróvári bizottsága, hogy a város és környéke hagyományainak, értékeinek és történetének feltárására, megismertetésére és megőrzésére kiadványsorozatot indít. A városi néprontbizottság szerény anyagi erejét sikerült megnövelni a városi tanács, a RÁBA Mezőgazdasági Gépgyár, a Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet és a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság támogatásával, s ezzel méltó kivételben adhattuk közre a tanulmányokat. Sikerült elérnünk azt is, hogy a sorozattal segítséget nyújtsunk a pedagógusoknak az iskolai oktató-nevelő munkában, néhány érdeklődőnek, kutatóknak pedig az ismeretek szervezésében. Titkos vágyunk, hogy e kiadványsorozattal elvégezhetjük azt az aprólékos és fáradságos gyűjtő—feltáró—feldolgozó munkát, amely egy színvonalas, a város és környéke múltját összefoglaló monográfiát megalapozna.

Két jubileum adta az első füzet témáját 1982-ben: *Mihály Ferenc* leltártáros 1881-től 1914-ig dolgozta föl a Moson Megyei Vöröskereszt Egylet alakulását és működését; *Pusztai Rezső* múzeumigazgató pedig a százéves Hansági Múzeum alapítását, gyűjteményeinek gyarapítását, körülményeinek javulását és munkájának színvonalasabbá válását írta meg.

Régi kívánságot teljesített a következő évben megjelentetett Mosonvármegyei regék és népmondák című füzet, amelyben *Ruff Andor* 1938-ban megjelentetett gyűjteményéből válogatta ki a legszebbeket *dr. Timaffy László*, és saját gyűjtésével bővítette ki. Ez utóbbiak szakszerű hangjelöléssel őrzik a szigetközi kiejtést is, német és horvát nyelvű történeti pedig a nemzetiségek mondáiból is bemutatnak néhányat.

Cselényi Józsefné pedagógus „Óvár, fényes vár...” címmel 1984-ben megjelent gyűjteménye kerekén 200 mosonmagyaróvári német és magyar népi gyermekjátékot közölt kottával, adatközlőkkel, szómagyarázattal és mutatókkal.

A füzetek végén a szerkesztőbizottság 2-3 rövid életrajz emlékezik meg azokról a helyi tudosokról, művészekről és közeleti emberekről, akikről a város utcáit elneveztek. A 2. és 3. füzetben már helyet kaptak a honismereti mozgalom hírei és eseményei is.

Az előzőknél jóval igényesebb kivitelben, de változatlanul a sorozat tagjaként jelent meg 1985-ben *Bél Mátyás* az újabbkori Magyarország földrajzi—történelmi ismertetése, Moson vármegye című munkája. Régi adósságot törlesztett a helyi könyvkiadás, amikor Bél Mátyás híres munkájának Moson vármegyei kötetét magyarul megjelentette. Jó alkalom volt erre a neves polihisztor születésének 300. évfordulója, amit a hivatásos könyvkiadók is szép kiadványokkal ünnepeltek meg.

Bél Mátyás föltehetőleg nem élt már, amikor nagy munkájának örökös köteteként Moson vármegye leírása 1749-ben megjelent olyan kicsi példányszámban, hogy a múlt század végén Magyarországon már csak a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztek belőle egy példányt. Ezért adta ki Zichy Géza ezt a kötetet 1892-ben hasonló kiadásban.

Mihály Ferenc mosonmagyaróvári levéltáros e kiadásnak a Hansági Múzeumban őrzött példányból készítette azt a fordítást, amelyet a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság, a HNF Mosonmagyaróvári Bizottsága és a Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet közösen jelentetett meg.

A könyvet a fordító Bél Mátyásról és művéről szóló tanulmánya vezeti be. Mihály Ferenc a későbbi források alapján korrigálja a szerző hibáit és történelmi tévedéseit, elismerve azonban fölkészültséget és alaposágot. Értékes adatokat tudunk meg a bevezető tanulmányból a honfoglalás körüli és utáni idők népmozgásairól, a nemzetiségi arányok alakulásáról Moson megyében, a német és horvát betelepülés okairól, a megye XVIII. századi lakosságának osztály szerinti összetételéről, a terület gazdasági és kulturális helyzetéről, a szociális gondoskodásról.

Bél Mátyás Moson megyéről szóló leírása két nagy részre tagolódik. Az *elsőben* általában ír a megyéről, a másodikban egyenként veszi sorra a jelentősebb településeket. Maga az első rész is két fejezetből áll: a természetrajzi részben Moson megye határaitól, felszínéről, vízrajzáról, növény- és állatvilágáról, mezőgazdaságáról, a halászatról, szőlőművelésről és aranymosásról olvashatunk érdekes sorokat.

Külön fejezet szól az egészséges levegőről és éghajlatról. A szerző már ekkor észrevette Moson megye fejlett, belterjes mezőgazdaságát: „Rideg gulyákat itt nem látsz — mint másutt — a legelőkön bolyongani.” Ma már nem is gondolnánk, hogy akkoriban „A farkasok száma olyan nagy, hogy vérengző vadságuk miatt fogyatkoznak meg a többi élő állatok.” Irigykedve olvassuk az egykori Lajtáról, mára hazánk egyik legszennyezettebb folyójáról, hogy a XVIII. században „Mivel a sík vidéken folyó mederbe semmi zavaros forrás bele nem folyik, így mindenütt egyformán tiszta és ivásra alkalmas, mindenképpen nagy jótéteményként e száraz sík-

ságon lakó paraszti népnek.” Mihály Ferenc talán e mondat alapján jutott arra a következtetésre, hogy a Lajta Sár neve a latin oklevelekben és iratokban az eddigi hiedellel ellentétben nem a magyar sár szón alapul, hanem annak latin alakjához, a *lajta* szón alapul, amely viszont tisztázta jelent. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára (Bp. 1987.) című munkájában a Lajta nevét az ősi *loidhos* (sár), illir *Laidavas* (agyagos, sáros, iszapos), majd a német *Leitha* közvetítéssel magyarázza. Valószínűleg csak a további kutatás tisztázhatja megnyugtatóan, hogy melyik álláspont igaz.

A természeti környezet és a gazdaság leírása után Bél Mátyás a vidék történetét követi nyomon a XVIII. századig. Részletesen leírja a magyarok, a németek és a horvátok külséjét, viseletét, szokásait, majd a mosoni várispánság és Moson történelmi szerepével foglalkozik. Ezt követi a megyei uradalmak, birtokos családok és neves főispánok bemutatása.

A második, különleges rész a megye két járásának mezővárosairól és községeiről közöl adatokat. A vármegye távolsági táblázata zárja a munkát. Mihály Ferenc közli a Bél Mátyás könyvében szereplő helységnevek német, horvát és magyar alakját. A győri nyomdában készített szép kötetet a szerző arcképe, levéltári dokumentumok, címerek, pecsétek és régi községábrázolások illusztrálják. Külön kell szólnunk a fordítói teljesítményről. Mihály Ferenc szerencsésen találta meg a nehéz latin szöveg magyar megfelelőjét, stílusával sikeresen érzékeltette régi korok hangulatát.

Bél Mátyás nagy munkájából 38 vármegye leírása kéziratban maradt fenn az Esztergomi Prímási Levéltárban. A XVIII. század közepén ez a mű volt az első tudományos igényű történelmi—földrajzi összefoglalás Magyarországról. Hiányosságai, tévedései és szükségzerű hibái ellenére igazi, korszerű honismereti mű. Néhány megye már lefordította és kiadta a történelmi előd vármegyékre vonatkozó részt, örömmük azonban csak akkor lesz teljes, ha az egész mű, mind a 48 megye anyaga megjelenik a művelődéstörténet, a történet-tudomány és a néprajztudomány gazdagítására. Addig csak a kéziratok hozzájutó, latinul tudó kutatók hasznosíthatják a széles érdeklődésre is számot tartó munkát.¹

Tuba László

Magyar néprajzi kiadványok Szlovákiában

A szlovákiai magyar könyvkiadást és sajtót figyelve szembetűnő, hogy a meghatározó szépirodalom és kritika mellett nemcsak más művészeti tevékenységek, hanem általában a tudományok is erősen a háttérbe szorulnak. Tudományos munkák, köztük társadalomtudományi művek kiadása esetleges, alkalmoszerű. A Madách Kiadó hivatalosan csak szépirodalom publikálásával foglalkozhat. A magyar nyelvű tudományos könyvkiadásnak, ezen belül egy magyar nyelvű társadalomtudományi folyóirat kiadásának az illetékes szlovákiai hatóságok pedig még nem terem-

¹1985 decemberében összeült a Moson-Magyaróvári helyörténelmi füzetek szerkesztő bizottsága, hogy elkészítse a következő év kiadványtervét. 1986-ban egy mosonmagyaróvári olvasmánykönyvet szeretnénk megjelentetni, a következő évben Kovács Antal országos első díjat nyert néprajzi nyelvészeti pályamunkájából a felső-szigetközi növénynevekkel foglalkozókat, majd a város 250 éves gimnáziumának történetét, végül Mihály Ferenc fordításában a XVII. és XVIII. századi Moson megyei egyházlátogatási jegyzőkönyveket (canonica visitatio). Jó lenne megjelentetni Ivánfi Ede kéziratban Moson megye monográfiáját, amely annak idején nem jelent meg a vármegyei monográfia sorozatban. Ez azonban már az 1990-es évek teendője lesz.

tertek meg a lehetőségét, s tárgyi feltételeit, holott a személyi feltételek többnyire adottak. Vannak képzett történészek, régészek, néprajzkutatók, művészettörténészek, folkloristák, népzene kutatók, akik mellé felnövebven van egy szélesebb körű társadalmi gyűjtőgárda is.

Mind a szakképzett, mind pedig az amatőr kutatók publikációs lehetőséget keresnek maguknak. A Madách Kiadó, az Irodalmi Szemle erre ritkán kínál lehetőséget. Az Új Mindenes Gyűjtemény három kötet mellett megemlíthetjük a két népköltészeti antológiát, a mátyusföldi néptáncokat, a palóc népdalokat bemutató köteteket, s egy-két történeti-helytörténeti munkát. A CSEMA-DOK Néprajzi Közlések című központi kiadványa az utóbbi években leállt. A helyi kutatások azonban megkövetelik a közzétételt, mégha egyszerűbb eljárással, sokszorosítással is. Az így megjelent helyi kiadványok közül három ismertetünk most. Egyet Kassáról, egyet Nagykürtösről, egyet pedig Nyitráról. A kiadványok a CSEMA-DOK helyi szervezeteinek gondozásában láttak napvilágot.

Kassa-vidéki népi játékok, énekek és hagyományok. Kassa, 1983. Gyűjtötték: *Hemerka Olga, Weiszler Eszter és Bankóné Tóth Ibolya.*

A jelenlegi Kassa vidéki járás, amelynek községeiből anyagot közöl a kiadvány, a történeti Abauj és Torna Csehszlovákiához csatolt terület. Történetileg egységes tehát, ám földrajzilag és néprajzilag is tagolt. A nyugati rész, Torna és környékének községei (Zsarnó, Jánok) különböznek a Kassa környéki (Csécs) és a Tarca-völgyi magyar településektől (Magyarbód).

A kiadvány első részében gyermekjátékokat olvashatunk. Ezek többnyire ismert magyar kortételek helyi változatai. Jelentőségük elsősorban azért nagy, mert egy eddig teljesen ismeretlen vidék színes játékkincséről hoznak hírt. Dokumentumok is egyúttal, mert nem tudhatjuk, hogy a Kárpát-medence legészakibb fekvésű magyar falujának, a református Magyarbódnak (Bidovce) iskolájában meddig énekelnek, játszanak anyanyelvükön a gyerekek. A községben ugyanis csak szlovák iskola működik. A játékcselekmények leírását a játékdalok kottái teszik teljessé.

Míg Csécs (Čečejovce) nevét a múltban a híres *csécsi szalonna* tette ismertté, Magyarbód sajátos táncgyománjáról vált közzismertté. Híres a magyarbódi karikázó. Ennek leírását, valamint a csécsi és a jánoki nagylányok több énekestáncos szokását mutatja be a második fejezet. Figyelemre méltó a csécsi lányok hűsvéthétfői *vendia-járása*, amelynek párhuzamai Abauj déli, mai magyarországi részeiből kerültek elő, s az ugyancsak hűsvéthétfői *kapueresztés* szokása.

A kiadvány leggazdagabb, legszebb része a dallampéldatár 30 dallama. (Ennek pontosítására törekedni kell az újabb kiadványokban!) Egy-két szokásdal mellett jórészt alkalomhoz nem kötődő népdalok ezek, főleg Magyarbódból, Zsarnóról (Zarnov) és Jánokról (Janik). A játékok dalbetéteivel együtt összesen 37 dallam van a mindössze 75 példányban megjelent kassai kiadványban.

Zoboralja, 1984/1. Néprajzi Közlések. Szerkeszti: Sándor János.

Bár a nyitrai magyar kulturális élet az elmúlt években, a magyar gimnázium megszűnése óta és a főiskolai magyar képzés visszafejlesztése miatt eléggé visszaszorult, a helyi CSEMA-DOK keretében mozgalmal életnek, színvonalas tevékenységnek lehetünk tanúi. Nemcsak a CSEMA-DOK ifjúsági klubja működik eredményesen a mezőgazdasági és a pedagógiai főiskola magyar hallgatóira támaszkodva, hanem a falusi folklorcsoportok is. Évek óta eredményesen dolgozik a CSEMA-DOK járási néprajzi szakbizottsága is, amelynek eredményeképp Barslédécen (Ladice), Kolonban (Kolinany) és Zserén (Zirany) faluműzeumok őrzik a letűnt paraszti élet tárgyait. Összegyűlt kézírataikat pedig folyamatosan közzé akarják tenni.

Első kiadványukkal a Zoboralja 13 magyar falujának általános képét szeretnék megrajzolni. *Zobor-vidéki népviseletek* című írásában Jókai Mária általánosan jellemzi a vidék magyarságának maig élő viseletét, s megmutatja az egymástól különböző okok miatt eltérő falucsoportokat is. Sándor János egyik írásában röviden végigtekint a népi mesterségeket a Zoboralján, másik tanulmányában pedig részletesen ismerteti a *koloni mészégetők, meszesek, mészjuvarozók* életét és munkáját. A koloni meszesek — ez az írás címe — a környék híres mészégetői voltak. A falu feletti Málókban évszázadok óta kitűnő minőségű mész-követ bányásztak. A községben a századforduló idején még körülbelül száz kemence működött. Az itt égetett mész eljutott nemcsak a közeli Nyitra nagy építkezéseire, hanem távolabbi tájakra is. A koloni mész még ma is jobb és híresebb, mint a gyári. Gyakran előfordul, hogy idegen árusok portékájukat koloni mészként próbálják eladni, természetesen magasabb árrért.

Buday Endre *Adalékok Zoboralja népi építészete*hez címmel részletesen megvizsgálja a vidék paraszti építményeinek falanyagát, tetőszerkezeti formáit, a tűzhelyek, valamint a lakóházak térbeli fejlődésének múltját. Alos leírása — kár, hogy rajzokat nem mellékel hozzá — nagyon fontos, hiszen a paraszti építkezés rohamos átalakulása csaknem teljesen eltűntette a hagyományos építményeket a zoboralji magyar falvakból is. *Zobor-vidéki gyermekjátékok, kiolvasók, mondókák, alatók* címet viseli Jókai Mária második, egyben köztérző tanulmánya. A címben jelzett műfajokat mutatja be néhány példával, s ahol szükséges kottamelléletekkel. Anyaga sejti, hogy alos gyűjtőmunkával nagyon gazdag gyermekköltészeti, gyermekjáték anyagot lehetne a Zoboralján is összegyűjteni.

A hiteles és pontos leírások, amelyek ugyan néhol részletesebbek is lehetnek volna, nagyon sok fontos adattal gazdagítják ismereteinket az egyik leginkább hagyományörző magyar népcsoport életéről. Reméljük, következő kötetekben rajzokkal is találkozunk, s értékes írásaik nagyobb példányszámban jelennek meg.

Ismerkedjünk járásunkkal. Összeállította: *Dr. Csáky Károly és Tóth Ágnes.* Nagykürtös — Vel'ky Krtis, 1984.

A CSEMADOK országos központja évről évre más vidéken rendezi meg a szlovákiai magyar önkéntes néprajzi gyűjtők számára az ún. néprajzi szemináriumot. Az egyhetes gyűjtés során a kutatók megismerkednek a vendéglátó táj falvainak népeletével. A napi gyűjtőmunka mellett kiváló szakemberek előadásait hallgatják meg, s így lehetőséget kapnak a szakmai továbbképzésre. A napi munka megbeszélése, a közös terep-kutatás pedig a néprajzi gyűjtés módszertanába vezeti be az önkéntes gyűjtőket, a szeminárium résztvevőit.

1984. augusztus 16—22. között a szemináriumot a jelenlegi nagykürtösi járás magyar falvaiban tartották meg. Az ideérkező kutatók számára állította össze ismertetését Tóth Ágnes és Csáky Károly. Bemutatják a járás történetét, jelenlegi nemzetiségi megoszlását, természeti földrajzi és történelmi emlékeit, irodalmi emlékhelyeit és jelszólóit.

A vidéknek különösen irodalmi hagyományait ismerjük. Ez a táj Madách Imre és Mikszáth Kálmán szülőföldje, s itt áll Kékkőn, a vidék egykori közigazgatási központjában a Balassák évszázados vára. Környékén — a helyi hagyomány szerint — a hódító törökök honosították meg a szelídgesztenyét. A gesztenyefák az észak felé zárt, ezért melegebb mikroklímájú kékői völgyben évszázadok óta teremnek. Elmúlt korok emlékei a vidék román (Ipolyvarbó) és görögök (Szklabonya, Nógrádszentpéter, Kiszellő, Középpalóta) stílusú, kisméretű falusi templomai. A modern korból pedig figyelemre méltó, hogy 1900—1918 között itt készült Magyarország első vasbeton szerkezettel épült temploma, a mulyadi szecessziós stílusú körtemplom. Sajnos, mind a kutatás, mind pedig az idegenforgalom elkerülte ezt a szép, Ipoly menti lankás tájat.

Az általános ismertetés után két néprajzi dolgozatot olvashatunk: *Olajütés Ipolybalogon, és Ivánkaugrás az Ipolymenti palócoknál* címmel.) Az Ipoly menti falu lakosai számára az olaj, főleg a tökmagolaj, táplálékul szolgált elsősorban. Különösen a bőjti időszakban nőtt meg jelentősége, mivel a vidék lakossága katolikus. A rövid tanulmány bemutatja a mag előkészítését a sajtólásra, a sajtólás eszközeiről és folyamatát, és az olajpogácsa takarmányként való hasznosítását. A másik írás az Ipoly menti palócok életében enged bepillantást egyetlenegy szokás, a Szent Iván-napi tüzugrás leírása kapcsán. Több Ipoly menti faluban még az 1930-as években is ápolták ezt a hagyományt, amelynek szokásdalait is sikerült Csáky Károlynak megtalálni. Kár, hogy a sokszorosítás nem tette lehetővé dallamok közlését.

Három helyi szlovákiai magyar kiadványt mutattunk be. A bennük közölt adatoknak be kellene épülni a magyar néprajztudomány vérkeringésébe. A csekély példányszám növelésén túl ezért a kiadók arra is gondolhatnának, hogy a további füzetekből legalább egy-egy példányt eljuttatnak a Magyar Néprajzi Múzeum, valamint a budapesti, a debreceni és a szegedi egyetlen néprajzi társaságoknak könyvtárába. Reméljük, a folytatás hasonlóan színvonalas lesz, s a még meglévő hiányosságok

(kották, rajzok közlésében) a következő kiadványokban már kiküszöbölhetők lesznek. Azt is reméljük, hogy más CSEMADOK-szervezetek is kedvet kapnak hasonló intenzív néprajzi gyűjtőmozgalom indítására, támogatására, s idővel a lejegyzett anyag publikálására is. Ezek a helyi kiadványok azonban azt is jelzik, hogy égetően szükség volna egy magyar társadalomtudományi folyóirat beindítására Szlovákiában, amellyel különben a szlovák hatóságok is egyetértettek az 1980. évi Dunaszerdahelyen megrendezett, s a magyar nemzetiségű néprajzi kutatásával foglalkozó konferencián. Várjuk a javaslat, az ígért megvalósítását.

Barna Gábor

Gömör Néprajza I—V.¹

A KLTE Néprajzi Tanszéke a miskolci Herman Ottó Múzeummal közösen 1979-ben megindította a gömői kutatásokat. A történeti Gömör megye 280 településének csak egy töredéke, 21 község található a mai Magyarország területén, a többi cseh-szlovák területeken van. A szakemberek előbb a magyarországi községek kutatását kezdték el. Kutatási eredményeik kéziratosa anyaga — mintegy 15 ezer oldal — megtalálható a KLTE Néprajzi Tanszékének Gömői Archivumában; ehhez még hozzájön mintegy 6 ezer fényképfelvétel.

A szlovákiai területeken található gömői falvak mintegy fele magyar lakosságú. E területekről mind ez idáig nagyon kevés néprajzi leírás áll a kutatók rendelkezésére. A rimaszombati Gömői Honismereti Társaság (Gemerská vlastivedná spoločnosť) kiadványai túlnyomó többségben a szlovák lakosságú falvak néprajzi értékeiről tudósítanak, így a kb. 130 magyar falu fehér foltként jelentkezik néprajzi térképünkön. E kutatási űr csökkentéséhez is hozzá kíván járulni a KLTE Néprajzi Tanszéke, amikor az eddigi kutatási eredményeket a szakemberek széles köre számára is hozzáférhetővé kívánja tenni új sorozatában, a Gömör Néprajzában.

Az első tanulmánykötet, amelyben Ujváry Zoltán bevezetője után egy történeti és nyolc néprajzi jellegű tanulmányt kapott helyet. Gömör megye történetét *Csorba Csaba* ismerteti. A néprajzi tanulmányok a Medvesalján gyűjtött anyag egy részét dolgozzák fel. *Zsupos Zoltán* a népi növényismeret, *Bódi Erzsébet* a táplálkozás, *Dám László* és *D. Rácz Magdolna* az építkezés és a lakáskultúra, *Magyar Márta* a baromfinevelés témaköréből, *Nagy Molnár Miklós* a falun kívüli gazdasági jellegű kapcsolatokról, *Bartha Elek* a temetkezési szokásokról, *Barna Gábor* egy búcsújáráshelyről, *Boross Zoltán* pedig a két világháború közötti csempészkedésről ír.

A sorozat második kötete a magyarországi területeken található gömői falvak településnéprajza-

¹Gömör Néprajza. Szerk.: Ujváry Zoltán. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványai. I. Gömör néprajza. 1985. 215 old.; II. Pinter István: Dél-Gömör településnéprajza. 1986. 171. old.; III. Koticz József: Kalendáris szokások a Medvesalján. 1986. 148 old.; IV. Benkő Éva: Nagycsalád a Medvesalján. 1986. 91 old.; V. Ujváry Zoltán: Fejezetek Gömör folklórához. 1986. 213 old.

Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I—II.

(*Műzsák Közművelődési Kiadó,
1985. 253 és 145 old.*)

Ahhoz, hogy egy közösség életét, erkölcsi magatartását alaposabban megismerhessük, szokásainak kutatásakor fontos a hiedelemvilág széles köru feltárása is. A népi hiedelmek ugyanis erősen befolyásolták az adott népcsoporthoz tartozók gondolkodásmódját, cselekedeteit, egyezőval mindennapi életét.

Bár hiedelemvilágunk kutatása tisztas előzményekre tekinthet vissza, korántsem lehetünk még e téren elégedettek. Hisz — amint az úvidéki Jung Károly is megállapította — „az egész nyelvterület még ma sincs lefedve olyan megbízható gyűjtéscikkel, melyek után ne lenne helye a további várakozásnak, sőt az esetleges meglepetéseknek is”. Vagy amint a kiváló magyar néprajzkutató, Luby Margit hangoztatta: a gyűjtések során „mindig felmerülhet új momentum, amely mint a tolvajlámpa a sötétben, rávilágít az ősi kapcsolatokra”. Ezek után érthető hát örömmünk, ha olyan könyvet vehetünk a kezünkbe, mint Fejős Zoltán kétkötetes monográfiája, mely a Nógrád megyei Karancseszki néphitanyagát tartalmazza. A vizsgált falu korai magyar település a Karancs hegység lábánál. A magyar lakosság a viharos történelmi események ellenére is megmaradt, bár a XVIII. század közepétől némi szlovák hatás is érte hiedelemanyagát. A Farkas Pál néprajzkutató tanár által „igazi palóc”-nak találtatott karancseszkiek a banya- és mezőgazdasági munkák kettőségekben éltek hosszú időn át. Szokás- és hiedelemvilágukban is nyomára bukkantunk ennek.

A monografikus igényű összeállított kiadvány első kötetében a szerző mintegy kilencvenoldalas „esettanulmányt” közöl. Ebben elsősorban azokat a tényezőket vizsgálja, melyek a néphit alakulását befolyásolták. De — figyelembe véve a legújabb kutatások eredményeit — megvilágítja Fejős Zoltán a hiedelem és a hiedelemrendszer fogalmát is. Szerinte: „A hiedelmek részt vesznek a kulturális információ rendszerében, tárolásában, működtetésében, tehát a kultúra kognitív magjának szerves részét képezik.” Majd leszögezi, hogy a hiedelemrendszer tudati tartalmat jelent, amely „vezérlő az emberi akciókat, más szóval irányítja a szokásrendszer működését”. Ezért sem lehet gyűjtéscink során a szokás- és a hiedelemanyagot szétválasztanunk. A kettő közti különbség ugyanis csak abban áll, hogy amíg „a hiedelem képzett, addig a szokás akció”.

Tanulmányában részletesen foglalkozik a hiedelmek nyelvi megnyilvánulásával is. A nyelvi kifejezés szempontjából explicit, azaz nyelviileg kifejezett és implicit hiedelmeket különböztet meg. A gyűjtők számára szintén közöl hasznos észrevételeket Fejős Zoltán. Hangsúlyozza egyebek közt, hogy másképp tűnhet fel egy közösség

val foglalkozik. A táj természet- és gazdaságföldrajzi viszonyainak ismertetése után a középkori településhálózat kialakulásával, a jobbágytelekrendszer megszüllésével, majd a települések XV—XVI. századi néptelenedésével foglalkozik. Ezt követi a XVIII—XIX. századi településszerkezet felvázolása, és a XX. századi településrendszer jellemzése. Ezután következnek a települések határháználátának, a gazdálkodás rendjének ismertetése, majd a különböző telektípusok (zsellér-, paraszt- és gazdatelek) leírása.

A Gömör Néprajza *harmadik kötetében* a szerző a területre és a témakörre vonatkozó rövid irodalmi áttekintés után sorra veszi a téli, tavaszi, nyári és őszi ünnepkör kalendáris szokásait, majd röviden a szokásrendszer átalakulásáról ír.

A *negyedik kötet* szól a rokonsági terminológiákról és a korcsoportai meghatározásokról, a családi gazdaságról és a munkaszervezetéről, a nők szerepéről a családban, s arról, hogy milyen hatással volt az iparosítás a családi munkamegosztásra. Ezen a területen a nagycsalád felbomlása főleg az 1930-as évekre tehető. Egyedi példaként említi egy 1961-ben felbomlott nagycsalád esetét.

Az *ötödik* ismét egy tanulmánykötet, amelyben *Ujvári Zoltán* folklór témakörbe tartozó, gömöri vonatkozású írásai kaptak helyet. A szerző ír többek között Gömör népi kultúrájában fellelhető interetnikus kapcsolatokról, azok kutatásának elméleti és gyakorlati buktatóiról. Nevezetesen, hogy a terminológiák pontatlan alkalmazása téves következtetésekhez vezethet, ezért fontos annak tisztázása, hogy a különböző szak kifejezések pontosan mit jelentenek. Így a *kapcsolat kifejezés*, ... a közvetlen kontaktust, a térben és időben való szorosabb összefüggést, a műveltségi javak átadásának és átvevésének tényét jelöli két vagy több nép kultúrájában”. Ettől eltér az *érintkezés*, ami kevesebb a kapcsolatnál, annak ... lazább, felületesebb formája”. A *kölcsönhatás* is rokon kifejezés az előző kettővel, ám ez is csak a kultúra egy-egy területére vonatkozik és fontos jellemzője a kétirányúság, ... a kulturális jelenségek oda-vissza áramlása”. A gyakran fellelhető *analógia, párhuzam* önmagában nem jelent kapcsolatot. Az interetnikus kapcsolatok kutatása során különösen fontos hangsúlyozni a *migráció* és a *kolonizáció* jelentőségét, ugyanis e két tényező van leginkább hatással a kulturális javak cseréjére. A kereskedelmi és mezőgazdasági migráció a gömöri területeket tekintve is nagy néptömegeket mozgató meg, aminek feltétlenül fontos szerepe lehetett az interetnikus kapcsolatok kialakulásában. A Kárpát-medence területén a XII—XVIII. század közötti időszakban végbement kolonizációs folyamat ugyancsak fontos e témakör szempontjából, s ilyen esetben külön figyelmet kell fordítani az esetleges nyelvcsereire.

Az újonnan indult Gömör Néprajza sorozat fontos szerepet tölt be, nagy hiányt pótol néprajzi szakirodalmunkban. Remélhetőleg mind a magyar, mind pedig a szlovák szakemberek haszonnal forgatják majd a sorozat köteteit. Ezt segítik a kötetek végén található idegen (szlovák és német) nyelvű összefoglalók is.

Bodnár Mónika

hiedelemrendszerének repertoárja, ha kérdőívek szerint „vallatjuk” az adatközlőt, vagy ha egy-egy hiedelemről beszélgető kisebb közösséget figyelünk meg. Felhívja továbbá a figyelmet a nyelvi szövegek metanarratív elemeire. Ezek a „cselekménystruktúra szempontjából” kevésbé releváns részek, „csékely információt hordozó sztereotíp fordulatok”, melyeknek azonban a folklórban önálló jelentőségük van. Gyűjtéseink során ezért a nyelvi klisék többségét is rögzítenünk kell.

A monográfia nagy részét az Adattár adja. Karancseszi hiedelemvilágának gazdag tárháza ez, melynek anyagát a kutató az 1970-es évek elején rögzítette. A példásan és szakszerűen rendezett adattár 1100 szöveget tartalmaz. A szerző a hiedelemrendszer kategóriáit öt csoportba rendezte. A Természeti világ, az Emberi világ, a Szerencse, átok, álom vagy előjelek, a Mitikus lények és a Nevezetes időpontok című fejezetek alkotnak nagyobb tematikai egységet. A természeti világ hiedelméről Fejős Zoltán megállapítja, hogy azok erősen „a racionális tudás felé mutatnak”. A tematikai csoporton belül külön rendszerezi a kozmogónia körüli hiedelmeket, a növényekkel, állatokkal és az élettelen tárgyakkal kapcsolatos képzeteket.

Az emberi világ hiedelemrendszere meglehetősen vegyes anyagot mutat. Az emberélet fordulójának, a népi táplálkozásnak vagy a gyógyászatnak egyaránt megtalálhatjuk a sajátos hiedelemanyagát. Leggazdagabb a negyedik fejezet, melyben 350, mitikus lényekre vonatkozó szöveget talál az olvasó, többek közt boszorkánytörténeteket, hiedelmek és kisírtetmondákat. A Nevezetes időpontok című fejezet bár rövidebb kerekedett, de korántsem hiányos. A szerző csupán az átfedéseket kerülte el, mivel egy-egy hiedelem szöveg több témakörbe is besorolható. Az összefüggő szövegek esetében Fejős Zoltán a nyelvjárási sajátosságokat is jelölte.

A monográfiát jól kiegészíti a kötetben szereplő mondaszövegek meghatározása. Ezenkívül nem hiányzik a tárgymutató és az adatközlők mutatója sem. A gazdag szakirodalmat szintén feltünteti a szerző. Úgy gondoljuk, a hiedelemkutatás szakirodalmát ezek után újabb címszóval is kiegészíthetjük: Fejős Zoltán minden tekintetben értékes és hasznos kötetével, melynek ott a helye minden kutató könyvespolcán.

Csáky Károly

Komárom megye földrajzi nevei¹

Hazánkban Zala megye volt az első, amelynek földrajzinév-kincse még 1964-ben elsőként látott napvilágot. Az azóta — méltán — sokat emleget-

tett zalai kezdeményezés hamarosan követőkre talált, örvendetes módon szinte mozgalommá terebélyesedett, amelynek gyümölcsként jó néhány megye egészének vagy néhány helyen egy-egy járásnak a földrajzi nevei megjelentek, s bekerülhettek a tudomány (elsősorban a névtudomány, a néprajz, a régészet és a történeti kutatások) vérkeringésébe. Különösen az 1980-as évek elejétől lendült föl a megyei névgyűjtemények kiadása: 1981-ben Tolna megye, 1982-ben Vas és Baranya megye, valamint Veszprém megye Tapolcai járásának földrajzi nevei láttak napvilágot. S íme 1985-ben ez a szép sorozat újabb értékes névgyűjteménnyel gazdagodott. Ha ehhez hozzátesszük, hogy 1974-ben Somogy megye földrajzi nevei is megjelentek, akkor világossá válik, hogy alig van olyan megyénk a Dunántúlon, ahol a helynevek kiadása várat még magára. Remélhetőleg a többi megye is igyekszik majd követni a dunántúliaknak e téren elért sikeres munkálkodását, példás összefogását.

A bevezetésben a gyűjtés történetével, a főlhasznált történeti anyaggal, a névanyag közzétételének, hangjelölésének és helyesírásának kérdésével ismereti meg olvasóit Körömdí Géza és Ördög Ferenc. Megtudjuk, hogy milyen nehézségekkel kellett megbirkóznunk a gyűjtésszervezőknek, s hogyan sikerült végül is minden akadályt elhárítani az első munkaszakasz, a gyűjtés befejezéséig. A gyűjtést és a közzétevést megnehezítette, hogy Komárom megyében is élnek nemzetiségek, s ez hatással van a lakosság névismeretére, névhasználatára, de természetesen nehezíti a nevek följegyzését is.

A bevezetést az adattár használatát megkönnyítő útbaigazítás és rövidítésjegyzék követi magyar és német nyelven, ezután pedig a névanyag gyűjtőinek és közzétevőinek nevét, valamint a megye helységneveinek főlSOROLÁSÁT találja meg az olvasó. Mind a gyűjtők, mind a közzétevők kiválasztását rendkívül szerencsésnek tartom. A gyűjtőket azért, mert pedagógusokon kívül sok gimnáziumi tanuló vett részt ebben a nagyon fontos munkában. Minden dicsőreget, elismerést megérdemelnek a kisbéri Táncsics Mihály Gimnázium és a tatai Eötvös József Gimnázium diákjai, akik szorgos munkával gyűjtötték össze a Komáromi és a Tatai járás földrajzi neveit, s nem utolsósorban tisztelet és megbecsülés illeti Körömdí Géza igazgatót és Türi Róbert szakfelügyelőt azért az áldozatos, lelkiismeretes munkaért, amellyel diákjaikat a földrajzinévgyűjtésre főlkészítették. Főlbecsülhetetlenül értékes szerepet tulajdonított ennek a munkának oktatási és nevelési szempontból egyaránt. A földrajzi nevek gyűjtése során ugyanis a tanulóknak nemcsak a tudása, ismeretanyaga gyarapodott, hanem bizonyára erősödött bennük a szűkebb pátriához, s ezáltal hazánkhoz, népünkhöz való ragaszkodás, szeretet érzése is. Nagyon szerencsés módon alakult ki a közzétevők gárdája is, hiszen egyszerűt tapasztalt gyűjtésszervezők, másrészt tehetséges fiatalok végezték a nevek ellenőrzését és közzétevést, mégpedig elismerésre méltóan.

A földrajzi köznevek szakszerű, pontos értelmezését Komárom megyében Markó Imre Lehel végezte el a tőle megszokott alaposággal, gondossággal. Ezeknek a földrajzi közneveknek — nyelvél-

¹Körömdí Géza és Türi Róbert vezetésével gyűjtötték pedagógusok, középiskolások és más önkéntes munkatársak. Tudományos irányító Ördög Ferenc és Végő József. Közzétette Gerstner Károly, Hegedűs Artilla, Körömdí Géza, Türi Róbert, Vitányi Borbála. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 169. sz. Bp. 1985. 494 old.

szeti szempontból — természetesen mindegyike fontos, még azok is, amelyeknek csak a hangalakja tér el a köznyelvtől, a jelentése pedig nem, sőt a hang- és jelentéstani szempontból eltérést nem mutató köznevek is figyelmet érdemelnek. Mégis különös érdeklődéssel olvassuk e földrajzi köznevek sorában azokat, amelyek valódi tájszóként fordulnak elő a Komárom megyei kötet névanyagában. Ilyenek pl: *dagonya* = iszapos, sáros föld, mocsár; *gyurgyal* ~ *gurgya* = szakadék; *limbus* = sűrű bozotos hely (az erdőben); *pagony* = bokros, fás rész, vízenyős, berkes területen stb. A vizrajzi köznevek kutatójának érdekes adat például a *fok* = kis folyóvíz és a *foktorok* = kis vízfolyás beömlése. Nem kevésbé figyelemre méltóak az olyan köznevek, amelyek ma már nem használatosak, de bizonyos földrajzi nevek elhomályosult elemeként napjainkig megmaradtak. Ilyen például a *lápa* köznévfő, amelyre Gyermely község földrajzi nevei között több példát is találunk (*Száraz-Közép-lápa; Diós-lápa*). A *lápa*, pl. *Fehér-kő-lápa* és a *Lápa-fő* helynevek egyik elemeként őrződött meg, előzménye a 'sekély talajmélyedés' jelentésű *vápa* hangalakú szó lehetett.

Hogy a földrajzi nevek összegyűjtése, közzététele mennyi haszonnal jár más tudománysszakok (pl. a régészet, néprajz, történettudomány) számára — amint arra már sokan és többször rámutattak (pl. Hadrovics László: Történelem és művelődés a földrajzi nevekben. Nyr. LXXXVIII, 315—319.) —, arra csupán egy-két példát említek a Komárom megyei névgyűjteményből. Néhány község (pl. Bajna, Epöl, Úny stb.) anyaga gazdag olyan nevekben, melyekhez valamilyen hagyomány, történet fűződik. Így pl. Bajna földrajzi nevei közül a következő példákat említhetem: *Tógya*, 'ba: Tógyi Miklós árka: Tógyi Miklós gödre: (A helybeliek szerint Toldi Miklós bocskorának nyomát őrzi ez a nagy gödör); *Óreg-juk* (A monda szerint, amikor a törökök megtámadták a falut, a nép a barlangba menekült. A barlangot eltorlaszolták. Az egyik asszony gyermekével kiment mosni. Őket követve a törökök eljutottak a barlanghoz, felgyújtották, és a bent levők megfulladtak. Római kori cserépmaradványokat találtak itt.)

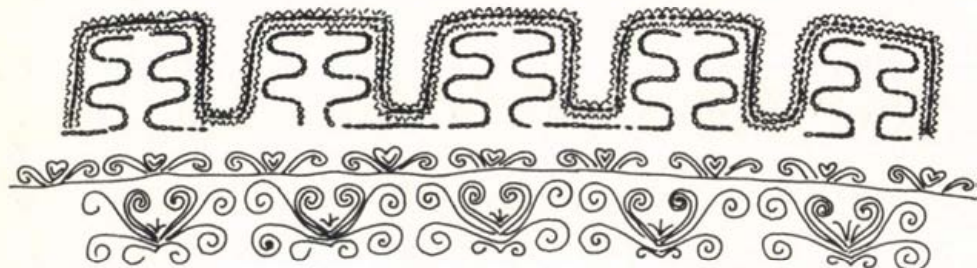
A földrajzi nevek hangalakja — a gyűjtők, közlétezők és szerkesztők összehangolt, jó munkája következtében — reálisan tükrözi az erre a vidékre jellemző nyelvjárásiasságot. A sok tájnyelvi sajtáság közül csak néhányat említek meg. A legtöbb példa az *l* kiesésére (pl. Héreg anyagában: *Kápóna-part, Tanító-főd, Pap-főd, Főső-Jásti-kú* stb.) és

a zárt *i*-zésre (pl. *Szina-főd, Faluwig-kút, Szülés-erdő, Erdiszház* stb.) fordul elő, de sok eset van pl. a zárt *ē*-zésre, a gyenge fokú labiális *ō*-zésre is (pl. *Ferencs-templom, Söderbánya, Kendéraztató, Őrszébet-kert; Erzsébet-kert; Lány-kert, Főső-gyöp, Körösz utca* stb.). Néhány földrajzi név hangalakja explozív *gy*-zést, illetőleg palatális *ny*-zést mutat (pl. *Borgyu-legellő, Borgyu-kút, Tabányi-forrás, Teknyős-hégy* stb.). A felsorolt jelenségeken kívül más nyelvjárási sajtáságokat is (pl az *ā* utáni zárt *o*-zást, zárt *ú*-zést, a palatális *l*-ezést tb.) lehetne még említeni a kötetből. A Komárom megyei névgyűjtemény tehát arra is alkalmas, hogy belőlük a megye nyelvjárási képe vázlatosan kirajzolódjék. Ezt az állításomat csupán egyetlen, kiragadott példával igyekszem bizonyítani, mégpedig Kocs község földrajzi neveinek hangtani elemzésével. Kocs helynevei ugyanis a környező nyelvjárástól eltérően erős fokú labiális *ō*-zést mutatnak (pl. *Gurjá* -ba: *Sapka-berők, Óreg-högy, Sas-högy, Páli-berők, Lencse-högy* stb.). Ennek alapján joggal gondolhatunk arra, hogy Kocs község lakói egykor más vidékről kerültek oda. Ezt a föltételezést a község történetére vonatkozó, Pesty Frigyes-féle közlés is megerősíti: „1595-ben Sinan pasa Győr ostromakor az egész vidéket tökéletesen elpusztította. 1612-ig az egész vidék pusztá volt, ekkor kezdték Kocsot ismét építeni azon letelepedők, akiket Enyingi Török István hívott ide. Némelyek szerint nevét a legelsőben itt készült *kocsitól* vette.” Úgy látszik a kocsiak *ō*-zése a szomszédos falvakban is föltűnt, s talán ezért csúfolják a község lakóit *kocsi görinyők*-nek — olvashatjuk a kötetben. Ahhoz persze, hogy legalább megközelítőleg megmondjuk, honnan költözhettek a kocsiak elődei mai lakóhelyükre, nagy mennyiségű nyelvjárási anyag összegyűjtésére volna szükség.

Apró kifogásként azt említem meg, hogy néhány földrajzi név helyesírása javítatlan maradt, valamint a kötet 32. lapján *Bajna* község neve helyett tévesen *Bajót* szerepel.

Összegezve az elmondottakat, azt állapíthatom meg, hogy Komárom megye földrajzi neveinek kiadásával a névtudomány újabb jelentős munkával lett gazdagabb, amelyért a gyűjtőket, közlétezőket és szerkesztőket egyaránt elismerés illeti, de a dicséret hangján kell szólni Komárom Megye Tanácsáról és a Magyar Nyelvtudományi Társaságról is azért az anyagi és erkölcsi támogatásért, amellyel a kötet elkészítését, kiadását lehetővé tették.

Sz. Bozóki Margit

Délszláv (horvát) főkötő mintája, Drávamente (Szentese Sinkó Zsuzsa rajza)

Besztercebányai rostasor, 1556.

Georgius Agricola könyvéből

Buday György metszetei

Ára: 8 Ft

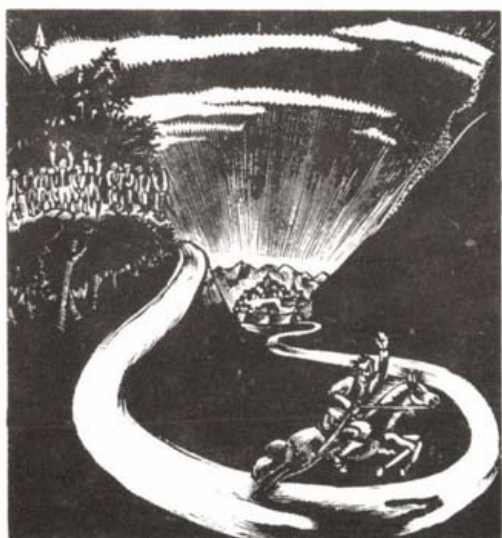

Keresztury Dezső: Ungarn
(Magyar novella-antológia) — 1937
A nép

Ortutay Gyula:
Székely népballadák — 1935
Biró Máté (I.)

Arany János balladái — 1933
Tengeri hántás

Ortutay Gyula:
Székely népballadák — 1935
Fogarasi István

